

УДК 340.12:2-74-67

ВЗАЄМВПЛИВ РЕЛІГІЇ І ПРАВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Ганна ЄРМАКОВА,

кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права
Міжрегіональної Академії управління персоналом

АНОТАЦІЯ

Представлена стаття присвячена аналізу трансформаційних проявів взаємозв'язку релігії та права з визначенням загальних тенденцій у вказаній сфері в історії сучасного світу. Детально висвітлена проблема співвідношення права й релігії, що носить конкретно-історичний характер і змінюється в різних суспільно-економічних формаціях. Виявлено загальні риси і сторони співвідношення права і релігії в сучасному світі. У підсумку відзначено, що вказаний історичний досвід для держави на сучасному етапі її розвитку є повчальним, оскільки якщо ще понад двісті років тому люди намагалися вирішити можливі спірні питання мирним шляхом, то для сучасного суспільства, принципи толерантності повинні стати домінуючими.

Ключові слова: релігія, право, законодавство, держава, взаємозв'язок, історичний розвиток.

MUTUAL INFLUENCE OF RELIGION AND LAW IN THE MODERN WORLD

Hanna YERMAKOVA,

Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer at Department of History and Theory of State and Law,
Interregional Academy of Personnel Management

SUMMARY

The presented paper is devoted to the analysis of the relationship of transformational manifestations of religion and the right to the definition of the general trends in this field in the history of the modern world. The problem of the law – religion relation, which has a specific historical nature and varies in different socio-economic formations is elaborated in details. The general features and sides of the law – religion relation in the modern world are revealed. The result indicated that the historical experience for country at the present stage of its development is instructive, because if more than two hundred years ago, people have tried to solve possible disputes by peaceful means, the modern society, the principles of tolerance should be dominant.

Key words: religion, law, legislation, government, relationship, historical development.

Постановка проблеми. У найрізноманітніших історичних умовах у будь-якій соціальній системі релігія завжди виконує в суспільстві певні функції. Релігія як форма суспільної свідомості формує систему людських норм і цінностей. Релігія тісно пов'язана з мораллю суспільства, розвитком культурних цінностей, визначає особливий тип духовно-матеріальної організації, менталітет народу, впливає на економічний устрій суспільства, релігійна свідомість невід'ємна від правосвідомості і моральної свідомості.

Так, держава за допомогою правової норми може визначати свої стосунки з релігійними організаціями і їх правовий статус в цьому конкретному суспільстві. Правові і релігійні норми можуть співпадати з точки зору свого морального змісту. Наприклад, серед заповідей Нагірної проповіді Христа – «не убий» і «не вкради». При цьому треба також враховувати, що з точки зору механізму дії релігійні норми – потужний внутрішній регулятор поведінки. Тому вони – необхідний і важливий інструмент підтримки і збереження морального і правового порядку в суспільстві [3]. На основі релігійних представлень складаються релігійні норми як один із різновидів соціальних норм, що містяться в різних релігійних книгах (Старий завіт, Новий завіт, Коран, Сунна та ін.), в рішеннях зборів духовенства, у творах авторитетних релігійних письменників. Релігія і релігійні норми виникають пізніше за первинні мононорми, але швидко проникають в усі регулятивні механізми первісного суспільства. У рамках мононорм були тісно переплетені моральні, релігійні, міфологічні предствалення і правила, зміст яких визначався складними умовами виживання людини того часу. У період розпаду первіснооб-

щинного устрою відбувається диференціація мононорм на релігію, право, мораль [1].

Права людини – це права, нерозривно пов'язані із самим існуванням людини: право на життя, на свободу в усіх її проявах, право на повагу до людської гідності, на опір гнобленню. Конституція України визначає такі групи основних прав людини і громадянина: особисті права на свободу світогляду і віросповідання [2].

Характер взаємодії норм права і релігійних норм у системі соціальної регуляції того або іншого суспільства визначається зв'язком правових і релігійних норм із мораллю і зв'язком права з державою.

Стан дослідження. Ряд авторів звертаються до аналізу проблем співвідношення права і релігії (В. Ключков, Д. Уринович, С. Бублик та ін.), досліджують спільні риси і відмінності права і релігії як форм свідомості й суспільних регуляторів з урахуванням їх генези, сфери регулювання, лінгвістичних особливостей, формального, функціонального, ціннісного аспектів, взаємодії права і релігії в процесі суспільного регулювання, протиріччя, що виникають між правовими і релігійними приписами. Стаття 35 Конституції закріплює право кожної людини, яка проживає на території України (а не тільки для її громадян), на «свободу світогляду і віросповідання» [3]. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення права на свободу світогляду й віросповідання (свободу совісті) може бути обмежено, за Конституцією, лише законом в інтересах охорони громадсько-

го порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Принциповим є положення Конституції, що церква й релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Наголошується на тому, що жодна релігія не може бути визнана державною як обов'язкова.

Мета статті – аналіз трансформаційних проявів взаємозв'язку релігії та права з визначенням загальних тенденцій у вказаній сфері в історії сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. У різних віросповіданнях встановлюються обов'язкові для віруючих правила – релігійні норми. Безліч релігійних норм тісно пов'язані з мораллю, моральністю, що дозволяє ним бути регулятором стосунків не лише між окремими індивідами, але і регулятором внутрішньої поведінки кожної людини. Норми релігії впливають на свідомість особи, формують в неї певні погляди, мотивації, цінності.

Серед характерних рис виявляється декілька релігійних правових систем. Нерозривним є зв'язок із релігією, де кожна правова система, що входить до цієї правової сім'ї, є частиною певної релігії – ісламу, індуїзму, іудаїзму, християнства. Норми права засновуються на релігійних уявленнях і віруваннях, унаслідок чого правові й релігійні норми тісно переплетені, а часто і збігаються. У цих системах не відбулося чіткого виокремлення норм права з інших соціальних норм, насамперед релігійних.

У процесі трансформаційних проявів взаємозв'язку релігії та права існує чотири правові системи, а саме: системи мусульманського, індуського, іудейського й канонічного права [2].

Розглянемо характерні ознаки мусульманського права. Мусульманське право, на відміну від національних правових систем, є не самостійною системою норм, а складовою частиною ісламу. Ця релігія містить, по-перше, теологію, яка встановлює догми й уточнює, в що мусульманин повинен вірити, по-друге, – шариат, який наказує віруючим, що вони повинні і що не повинні робити. Шариат у перекладі з арабської мови означає «шлях прямування» і є сукупністю правил поведінки, які називаються мусульманським правом. Той, хто порушує приписи шариату, є не просто правопорушником, а відступником ісламської віри, який буде покараний Аллахом.

Іслам – наймолодша зі світових релігій. Її виникнення в VII столітті пов'язане з діяльністю Пророка Мухаммеда, що відповідно до переказу передав волю Аллаха людям. Незважаючи на відносно молодий вік, іслам швидко поширився по всьому світу. Спочатку він знайшов своїх прихильників в Африці, потім проникнув в Південну Європу та Азію. Нині мусульманське право охоплює своєю дією близько 1 млрд. осіб і є однією з тих правових систем, що продовжують інтенсивно розвиватися.

Мусульманське право складається переважно з обов'язків людини і санкцій за їх порушення. Ці обов'язки наказують мусульманинові здійснювати певні пристойні з погляду ісламу дії та утримуватися від непристойних. Наприклад, Коран наказує, щоб мусульманин співчував безпомічним і слабким, чесно вів торговельні справи, не підкуповував суддю, не займався лихварством і не грав в азартні ігри. Мусульманське право передбачає за порушення багатьох норм жорстокі покарання – страту, покалічення, биття ціпками.

Мусульманське право сформувалося в період середньовіччя в VII–X століттях і розглядається як результат божественного одкровення, внаслідок чого воно не спирається на авторитет будь-якого земного творця права, що спричиняє певні наслідки. Один із них полягає в тому, що мусульманське право – право божественне. У західних правових системах загальновизнано, що зміст права змінюється, оскільки законодавець, судді й усі інші сили суспільства,

які беруть участь у правотворчому процесі, пристосовують його до мінливих потреб суспільства. Іслам виходить із постулату про богоданий характер усього сущого права, яке Аллах відкрив людям через Пророка Мухаммеда. Тому ісламська юриспруденція не знає історичного підходу до права, яке повинне відбивати існуючі в суспільстві відносини. Більше того, право дароване людині Аллахом раз і назавжди. Суспільство пристосовується до права, а не породжує його, з метою використання як інструменту для вирішення нових життєвих проблем, які щоденно виникають. Це призводить до того, що багато положень мусульманського права має архаїчний характер, тобто не відповідає сучасним вимогам суспільного розвитку [1].

Індуське право є складовою частиною індуїзму – релігії, що являє собою комплекс різноманітних релігійних, філософських і соціальних поглядів. Індуїзм сформувався внаслідок еволюції і злиття ведичних і брахманських традицій. В основу його віровчення покладено релігійні та філософські ідеї брахманізму (карма, сансара, реінкарнація та ін). Серед розмаїття богів найбільш поширені й шановані: Брахма, Вішну і Шива. Індуїзм відрізняється від інших релігій віротерпимістю, відсутністю агресії до осіб, які дотримуються інших поглядів. Кожен індус може вірити в того чи іншого бога, в кількох богів або взагалі не вірити в нього. Індуїзм має безліч культів і ритуалів, але не має чітко окресленої теологічної доктрини. Водночас він містить певні, основні вірування релігійно-філософського характеру, яких дотримується абсолютна більшість індусів. Визначальною рисою індуїзму є також відсутність єдиної релігійної організації. Із часом із цих вірувань, що мають спільну основу, розвилися різноманітні релігійні напрямки, такі як буддизм, джайнізм, сикхізм. Їх розглядають і як самостійні релігії, і як напрямки індуїзму [2].

Персональний характер дії права, що поширюється тільки на осіб, які сповідують індуїзм, незалежно від того, в яких державах вони мешкають. Найбільша громада прихильників індуїзму (близько 1 млрд.) проживає в Індії, де вони становлять близько 83 відсотків населення. Як релігійні меншості вони представлені в Палестині, Бірмі, Сингапурі, Малайзії, Танзанії, Уганді й Кенії. У судовій практиці Індії склалося правило, відповідно до якого індуське право діє стосовно осіб, виходячи з двох критеріїв – народження в родині індусів або належність до релігії. Воно не поширюється на осіб, які перейшли у віру, несумісну з індуїзмом. Проте індус не втрачає права знову повернутися до своєї віри, що тягне за собою відновлення дії на нього індуського права. Норми індуського права застосовуються до послідовників усіх релігійних напрямків індуїзму – буддизму, джайнізму, сикхізму та ін. Індуське право офіційно не поширюється на чотири релігійні меншості Індії – мусульман, християн, іудеїв і парсів.

В індуському праві існує кілька шкіл, наявність яких пояснюється різними причинами – великою різноманітністю населення (в Індії проживає близько 500 народностей, які говорять 1652 мовами) і великою розмаїтістю джерел права. В одній місцевості віддають перевагу одним із них, в другій – іншим. В індуському праві переважають дві головні школи – Митакшара і Дайябхага. Ці школи разом із підшколами панують кожна у відповідних географічних районах, хоча особистий статус індивідів й не залежить від того, де вони проживають. Школа Дайябхага поширена в Бенгалії й Ассамі, Митакшара – в інших частинах Індії та Пакистані.

Історія Єврейського права є однією з найстаріших правових систем світу: його налічує понад три тисячоліття. Іудейському праву притаманний цілий ряд неповторних рис, які визначають його самобутність і які відрізняють його від інших релігійних систем.

Єврейське право є складовою частиною іудаїзму. Як і розглянуті вище правові системи, воно є нерозривною частиною цієї релігії – однієї з найстаріших релігій світу. Таке співвідношення права й релігії зумовлюється кількома чинниками. Спільним походженням і збігом джерел права і джерел релігії. Відповідно до основ єврейської віри джерелом єврейського права й релігії є Божественне відкриття. Релігійні установки, що визначають ставлення людини до Творця, дотримання суботи і свят, закони кошерності та інші, є одночасно і правовими нормами, і релігійними. З єдності релігійних і правових норм випливає суворий обов'язок єврея дотримуватися не тільки суто релігійних приписів, а й юридичних законів іудаїзму, оскільки їх порушення – не менш тяжкий гріх. Право й релігія поєднують однією системою правозастосування всіх норм. Ті самі органи й особи, які вирішували питання щодо релігійних відносин, вирішували й питання, пов'язані із суто правовими відносинами – майновими суперечками, трудовими відносинами, конфліктами щодо купівлі й продажу тощо.

Іудейське право поширюється виключно на одну націю – євреїв. Цим єврейське право відрізняється від усіх інших релігійно-правових систем, таких, наприклад, як мусульманська, яка завжди була мультинаціональна і поширювала свою дію на віруючих різних національностей. Перебуваючи на чужині, у вигнанні, єврейський народ продовжував існувати як нація, а не як релігійна секта, постійно й безупинно розвиваючи своє право – найважливішу національну цінність, в якій яскраво виявляється його сутність. Право за таких умов виконувало в тому числі й функцію підтримки і збереження національної й релігійної самобутності єврейської нації. Одним із основних принципів іудейського права є принцип богообраності іудейського народу, його вирішення Богом серед інших народів [3].

Норми іудейського права переважно містять обов'язки та заборони. Яків інших релігійних системах, в іудейському праві переважають норми, що забороняють і зобов'язують, над тими, що уповноважують; імперативні над диспозитивними [3].

Канонічне право – це релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини всередині громади, яка сповідує християнство. Назва цієї правової системи походить від грецького терміна «канон», який спочатку означав усяке знаряддя для проведення прямих ліній або для рівняння площин, але згодом його зміст змінився і ним почали називати правила християнської віри і життя. В юридичному значенні цей термін почали вживати для позначення правил поведінки (норм), прийнятих церквою для упорядкування суспільних відносин усередині християнської громади.

Необхідно зазначити, що до XII століття термін «канонічне право» практично не застосовувався, бо не існувало окремої системи норм права, які б відрізнялися від суто релігійних норм, що регулюють питання віри, культу тощо. Норми права й норми релігії були тісно переплетені. При цьому в християнстві завжди була присутня ідея про богоугодний характер права, його всеприсутності в божественній світобудові. Тому порушення норм права завжди розглядалося як гріх [7].

Канонічне право в Європі розвивалося в умовах становлення особливого політико-правового статусу Римської церкви. Між державою і релігійними організаціями часто виникали протиріччя, пов'язані з боротьбою за владу над людьми. Проте загальновизнаним є факт, що будь-яка релігійна організація завжди існує в рамках тієї чи іншої держави і завжди її влада підкорюється суверенній владі цієї держави. Особливістю статусу християнської церкви в середні віки стала її боротьба за побудову єдиної централізованої церкви на чолі з Папою Римським, яка була б незалежна від державної влади. Ця боротьба, що дістала назву

Папської революції, точилася в XI–XII століттях і відіграла ключову роль у розвитку канонічного права.

Папська революція поставила два завдання: по-перше, побудова єдиної централізованої церкви, що охоплює весь християнський світ, управління якою здійснюється виключно Папою Римським; по-друге, проголошення незалежності й верховенства влади церкви над державною владою, втіленням якої був імператор. Під час революції Папа Григорій VII у 1075 році видав документ за назвою «Диктати Папи», що складався з 27 положень. Результатом цього протистояння стало прийняття в 1122 році Вормського конкордату. Імператор гарантував Папі повну й виключну владу над церквою і духовництвом, а також значну владу над мирянами. Папа мав вищу владу в питаннях релігійної практики й віри, він один міг давати відпущення серйозних гріхів, канонізувати святих, розподіляти індульгенції, схвалював усі зведення в духовний сан, установлював функції й повноваження всіх служителів церкви, створював і скасовував єпархії, став головним управителем усієї церковної власності. Він законодавствував за допомогою видання декреталій, скликав і керував всесвітніми соборами, тлумачив закони, дарував привілеї й дозволи, був також верховним суддею і відправником правосуддя [4].

Крім того, церква набула загальної юрисдикції в справах, не пов'язаних із внутрішньо-церковними відносинами. Папа здобув владу над мирянами в питаннях віри й моралі, а також у деяких цивільних питаннях, таких як шлюб і спадщина. З деяких питань церква отримала виключну юрисдикцію, а з окремих поділяла її зі світською владою.

У результаті Папської революції церква стала особливим політико-правовим утворенням у Європі. Не будучи державою, вона, як зазначає Г. Берман, набула багатьох її ознак і оголосила себе незалежною, ієрархічною, публічною владою. Її глава – Папа – мав право видавати закони, а церква проводила їх через адміністративну ієрархію, через яку Папа правив так само, як нині править суверенний правитель через своїх представників. Церква тлумачила свої закони і застосовувала їх через судову ієрархію, вершиною якої була папська курія в Римі. Таким чином, вона здійснювала законодавчі, адміністративні й судові повноваження сучасної держави. На додаток до цього церква дотримувалась раціональної системи юриспруденції, канонічного права. Вона обкладала своїх підданих податком у формі десятини та інших повинностей. Через записи про водохрещення і смерть церква, по суті, вела метричні книги. Водохрещення ж надавало свого роду громадянство, якого можна було позбавитися через відлучення від релігії. Час від часу церква збирала армії. Жодна інша релігійна організація у світі не змогла здобути подібного політико-правового статусу [4].

Вплив римського права на процес розвитку системи канонічного права. Відкриття наприкінці XI століття Зводу законів Юстиніана, його вивчення й викладання – основні події в становленні всього права в Європі. Римське право розглядалося як право ідеальне, як писане втілення розуму, принципами якого повинні керуватися всі, включаючи й церкву. Канонічне право запозичало багато понять і норм римського права, особливо в питаннях власності, спадкування й договорів. Зокрема, Граціан використовував при складанні Декрету як загальну схему побудови інституцій Юстиніана, так і величезну кількість виписок із джерел римського цивільного права. Римська церква протягом середніх віків у всіх своїх мирських справах керувалася виключно римським правом, ігноруючи розрізнені варварські звичаї й закони германських племен. Ось чому нерідко церква характеризується як хранителька римського права.

У канонічного права наявна складна внутрішня структура. У результаті розвитку вже у XII–XIII століттях воно являло собою не просто сукупність правил поведінки з

різних питань, віднесених до компетенції церкви, а чітку систему права зі своєю структурою. Причому аналітичне об'єднання канонічного права, його докладна логічна систематизація відштовхувалися від уявлення про те, що в основі різноманітності правових норм і процедур лежить певний набір фундаментальних правових принципів і що відповідність з ними. На підґрунті юрисдикції церкви над певними класами осіб і категоріями справ виникло декілька галузей канонічного права: корпоративне, кримінальне, шлюбно-сімейне, спадкове, право власності, договірне і процесуальне право [1]. Канонічне право ніколи не розглядалося як вічне і незмінне: воно змінювалося відповідно до потреб часу. Цим система канонічного права відрізняється від системи мусульманського права. Як зазначає Е. Аннерс, іслам був так прив'язаний до авторитету Корану, що законотворчість була просто неможлива. Учені тільки розробляли деталі правопорядку шляхом умоглядного філософського тлумачення окремих місць Корану. Арабські правознавці, однак, і не прагнули створити окреме право на основі раціонального аналізу текстів. У канонічному праві авторитет Біблії так само ніколи не оспорювався, але водночас визнавалося, що церква може приймати й абсолютно нові норми права, якщо вони не суперечать загальним принципам віри. У Диктатах Папи Григорія VII, виданих у 1075 році, було вперше прямо закріплено його право створювати нові закони відповідно до вимог часу. Створення двох систем канонічного права після розколу християнської церкви. У другій половині IX століття протиріччя в питаннях влади між Римським і Константинопольським патріархами призвели до розколу єдиної християнської церкви на Західну і Східну, який був остаточно закріплений у 1054 році. Це надзвичайно вплинуло на використання цими церквами певних джерел канонічного права. Західна церква – католики – визнали вищу владу Папи Римського і, відповідно, його актів – декреталій. Східна церква – православні – визнають насамперед джерела, що утворилися в період всесвітніх соборів. Джерела, прийняті церквами після розколу, взаємного визнання не мають. Відмінністю цих систем є також ступінь систематизації норм права. Католицька церква пішла шляхом систематизації канонічного права, усунення внутрішніх протиріч на основі формально-логічних методів схоластики. Східна церква пішла шляхом збереження первісних традицій всесвітніх соборів, через що не знала широкої переробки та систематизації права [1].

Право надане раз і назавжди, тож завдання людини в такій системі – лише правильно усвідомити і витлумачити божественні норми. Якщо оцінювати реальність, а не церковні догмати, то необхідно визнати, що зміст норм релігійного права змінювався протягом історії. Це відбувалося шляхом нового тлумачення релігійними діячами священних текстів. Проте такі релігії, як християнство й іудаїзм, визнали своє право створювати нові норми права.

Персональний характер дії права. Це означає, що засноване на релігії право поширює свою дію не на певну територію, а на конкретну релігійну громаду, тобто індивідуально. Це одна з принципових відмінностей релігійних систем права від національних, що поширюють свою дію за територіальною ознакою – на всіх осіб у межах кордонів держави, і екстериторіальною – на своїх громадян за межами держави. Релігійні правові системи поширюють свою дію тільки на осіб, які сповідають певну релігію, незалежно від того, де, на якій території вони мешкають. Якщо особа відмовилася від своєї релігії, вона виходить зі сфери дії цієї правової системи. Таким чином, право не поширюється на іновірців та атеїстів.

Визнання соціальної цінності права. В усіх релігіях присутня ідея богоугодного характеру права, і воно визна-

ється необхідним елементом справедливого суспільного устрою. Р. Давид зазначає, що існує два види принципів, якими керуються незахідні країни. Одні визнають велику цінність права, але саме право розуміють інакше, ніж на Заході (країни мусульманського, індійського й іудейського права), другі відкидають саму ідею права і вважають, що суспільні відносини повинні регламентуватися іншим шляхом (країни Далекого Сходу, Африки й Мадагаскару).

Невизнання принципу формальної рівності прав людини. На відміну, наприклад, від романо-германської правової сім'ї, в якій цей принцип визнано як загальнолюдський, релігійні правові системи наділяють людину різним правовим статусом – правами й обов'язками згідно з належністю до певної групи, вирішеної за такими критеріями, як статевий, національний, релігійний або соціальний. Класичним прикладом може бути кастовий поділ в Індії, який визнаний і захищається індуїстським правом [1].

Проблема співвідношення моралі й релігії – одна із центральних у комплексі релігієзнавчих досліджень (А. Анісімов, С. Анісімов, В. Шердаков та ін.). Релігії у сформованих історично конфесійних формах мали значний і всеосяжний вплив на моральні принципи народів, які їх сповідували. Релігійна мораль, будучи кодифікованою у священних текстах, поширюється разом із релігіями. Слід зауважити, що монотеїстичні релігії чіткіше й жорсткіше визначають межі добра і зла в порівнянні з релігіями, де практикується політеїзм. Однак існують цілі культури і цивілізації, в яких формування моралі та моральності відбувалося в умовах язичництва (древні греки сформулювали золоте правило моральності і розробили саме поняття етики), або які можуть виглядати безрелігійним (конфуціанство китайської цивілізації). Проблема взаємозв'язків між нормами права і нормами релігії виявляється, стосовно області релігійних норм, складнішою, ніж у тому, що стосується сфер моралі і соціальних угод. Це пояснюється тим, що релігія в змозі формувати громадські і іноді політичні сили значного масштабу, що в ряді випадків баланують на межі сліпого переконаного фанатизму.

Релігійний чинник впливає на право, економіку, політику, державу, міжнародні стосунки, сім'ю, на область культури через діяльність віруючих індивідів, груп, організацій в цих областях. Відбувається «накладення» релігійних стосунків на інші громадські стосунки. Звідси – наявність правових систем, повністю відокремлених від релігійних норм і навіть вороже налагоджених відносно будь-якого релігійного впливу. Існують правові системи, повністю побудовані на тій або іншій релігійній концепції. Із часів середньовіччя до наших днів найбільш яскравими прикладами теократичної організації суспільства є ісламські країни [1].

У багатьох суспільствах сформувалися більше урівноважені правові системи, де право, не отожднюючись з релігією, враховує в той же час релігійні правила, надаючи деяким із них якість юридичних норм. Наприклад, правові системи різних держав Західної Європи сприйняли значну кількість норм релігійного походження. Ця кількість у країнах із сильним світським чинником, таких як Франція, Німеччина, і набагато перекопливіше в країнах, де сильний вплив католицької церкви, – в Італії і особливо в Іспанії [6]. Навіть у країнах із сильним світським чинником ряд писаних норм права і судових рішень носить на собі специфічний відбиток релігійних правил. Це знаходить своє вираження в застосуванні деяких особливих принципів в особистих, професійних, дисциплінарних, бюджетних, податкових і інших областях.

Висновки. Історичний досвід для нашої держави на сучасному етапі її розвитку є повчальним, оскільки якщо ще понад двісті років тому люди намагалися вирішити мож-

ливі спірні питання мирним шляхом, то для сучасного суспільства принципи толерантності повинні стати домінуючими. Великою мірою за збереження миру в державі несе відповідальність її уряд, оскільки саме від спрямованості внутрішнього політичного курсу країни залежить спокій суспільства. Проте жодний уряд світу, якому такий спокій вдалося зберегти, не може повністю цю заслугу приписати собі. Бо головне, вирішальне слово залишається за народом з усіма особливостями його менталітету, віротерпимості, толерантності тощо.

Список використаної літератури:

1. Буроменський М.В. Міжнародне право / За ред. М.В. Буроменського // Навч. посібник – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
2. Теория государства и права / Н.М. Чепурнова, А.В. Серёгин. – М. : ЕАОИ, 2007. – 465 с.
3. Коровіна Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник / Л.Д. Коровіна. – К., 2008. – 140 с.
4. Котюк В.О. Основи держави і права / В.О. Котюк. – Вид. 3 – К., 2001.

5. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. В.М. Репецького. – Вид. 2. – К. : Знання, 2012. – 437 с.

6. Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов; За ред. В.Д. Ткаченка. – Х. : Право, 2003. – 274 с.

7. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов / За ред. В.Д. Ткаченка. – Х. : Право, 2003. – 274 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Єрмакова Ганна Станіславівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права Міжрегіональної Академії управління персоналом

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yermakova Hanna Stanislavivna – Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer at Department of History and Theory of State and Law, Interregional Academy of Personnel Management

1010bios1989@gmail.com